

Галустян Е.А. Сущность и особенности негативного психологического воздействия на следователя со стороны допрашиваемых

Дается определение понятия негативного психологического воздействия; рассмотрены его особенности в деятельности следователя; приведены типичные виды и приемы негативного воздействия, которые возникают в практической деятельности следователя.

Ключевые слова: *психологическое воздействие, негативное психологическое воздействие, следователь, допрашиваемый, коммуникативные следственные действия.*

Galustyan O.A. Nature and features of negative psychological influence on the investigator on the part of interrogated persons

The concept of negative psychological influence, its features in the investigative activity, typical kinds and techniques of negative psychological influence in investigatory activity are examined in the article.

Key words: *psychological influence negative psychological influence, an investigator, a suspect, communicative investigative actions.*

УДК 342.98

М.П. Гурковський

**ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ СЛУЖБОВОЇ
ДЕЛІКТОЗДАТНОСТІ ПОСАДОВОЇ ОСОБИ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Розглядається юридичний зміст службової деліктоздатності посадової особи органів внутрішніх справ, теоретичне виявлення сутності юридичної відповідальності працівників ОВС України, її позитивного та негативного аспектів, форм реалізації її у площину практичної діяльності.

Ключові слова: *делікт, деліктоздатність, правоохоронна діяльність, професіоналізм, корупційні правопорушення.*

Постановка проблеми. Побудова якісно нової за функціями і структурними ознаками системи органів Міністерства внутрішніх справ України викликала необхідність у науковій розробці багатьох аспектів діяльності їхнього особового складу. Теоретичне виявлення сутності юридичної відповідальності працівників ОВС України, її позитивного та негативного аспектів, форм реалізації її у площину практичної діяльності слугує тією методологічною базою, на основі і з ура-

хуванням котрої можлива реальна конкуренція пропозицій з удосконалення цього правового інституту.

Сьогодні значної уваги заслуговує питання юридичної відповідальності посадових осіб органів внутрішніх справ України. Ця проблема актуальна не тільки в адміністративно-правовій науці, але й набула особливої значущості на практиці, що зумовлено проведенням правової реформи в усіх сферах державного управління. Дослідження проблеми юридичної відповідальності посадової особи органів внутрішніх справ доцільно проводити через з'ясування змісту службової деліктоздатності як складового елемента службової правосуб'єктності.

Стан дослідження. Актуальність статті посилюється недостатньою розробленістю відповідної проблематики у вітчизняній юридичній науці. Так, у радянський період дослідження поняття «посадова особа» проходило у звуженому обсязі – лише у межах державної служби. Водночас, значний внесок у дослідження проблем радянської державної служби зробили: І.Л. Бачило, Д.М. Бахрах, В.О. Воробйов, Ю.М. Козлов, В.М. Манохін, І.М. Пахомов, Ю.О. Розенбаум, С.С. Студенікін, Ю.О. Тихомиров, Ц.А. Ямпольська та інші.

Формування сучасного інституту державної служби України, у тому числі і визначення поняття та статусу посадової особи органів внутрішніх справ, повинно відбуватися на нових концептуальних засадах. Окремі аспекти даної проблематики знайшли своє відображення в працях представників української науки адміністративного права: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Д. Дубенко, З.Р. Кісіль, В.В. Коваленка, Л.В. Коваля, О.Д. Крупчана, Є.Б. Кубка, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришка, В.Ф. Сіренка, Г.Й. Ткач та інших.

Виклад основних положень. У юридичній літературі службову деліктоздатність визначають як здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за порушення адміністративно-правових норм [1, с. 97]. Уперше це поняття було вжито В.Г. Чмутовим під час характеристики посадової особи як спеціального суб'єкта юридичної відповідальності [2, с. 64]. Службова деліктоздатність допомагає визначити природу і межі службової відповідальності посадової особи.

Службова деліктоздатність зумовлена характером організаційно-службового становища посадової особи у відповідному державному органі, установи, в адміністрації підприємства. Крім загальних ознак деліктоздатності, якими є вік особи та її здатність усвідомлювати протиправний характер вчинюваних дій, у службовій деліктоздатності проявляється певний зв'язок між формально визначеною службовою поведінкою особи та протиправними наслідками її службової діяльності. Визначальною ознакою є те, що вона виникає лише у межах державно-службових відносин.

Службова деліктоздатність посадових осіб органів внутрішніх справ визначена у часі: виникає і припиняється моменту одночасно з державно-службовими відносинами. Її зміст залежить від виду службової діяльності чи характеру виконуваних службових доручень. Службова деліктоздатність є підставою для віднесення посадової особи органів внутрішніх справ до спеціального суб'єкта службової відповідальності. Встановлення підвищеного ступеня юридичної відповідальності зумовлено наявністю у посадових осіб юридично-владних повноважень щодо управління відповідною організаційною структурою, у тому числі здійснення управління персоналом ОВС.

У юридичній літературі слушно зауважено, що юридична відповідальність має сенс тільки тоді, коли вона є «персоніфікована у конкретній формі» [3, с. 54]. Юридична відповідальність посадових осіб – це правова категорія, яка, з одного боку, є засобом впливу на їх неправомірну поведінку, а з іншого – виступає формою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб у державі від неправомірних дій посадових осіб. Юридична відповідальність посадових осіб є реакцією держави на скоєне ними протиправне діяння, що й визначає її державно-правовий характер.

Юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ – це особливий правовий стан їх службово-трудових відносин, який випливає зі змісту загальних, і спеціальних правових приписів, покликаних регулювати діяльність осіб рядового та начальницького складу шляхом забезпечення реалізації їх посадових прав і обов'язків.

Передумовами соціально-юридичної відповідальності виступають об'єктивні і суб'єктивні чинники розвитку суспільства і людства. До основних об'єктивних передумов необхідно віднести суспільну природу людини, її соціальну сутність, а також упорядкованість суспільних відносин за допомогою соціальних і юридичних норм. До суб'єктивних передумов належать свідомість і правосвідомість людини, її свобода волі, вибір варіантів своєї поведінки, ставлення до нормативно-правових приписів. Висновок про те, що причиною більшості адміністративних проступків слугують не деформації особи правопорушника, не його антигромадська мотивація, а конкретна життєва ситуація, яка зазвичай сприймається правопорушником через «призму» раптових бажань, випадкових спонукань і інших подібних прагнень, які створюють можливість прийняття вигідного для нього, але неправомірного рішення, має суттєве значення для активізації відповідними органами роботи щодо превенції адміністративних проступків [4, с. 204].

Службово-юридична відповідальність, будучи складовою правової системи, виконує в ній важливі галузеві функції. Вона є тим за-

собом, що локалізує, блокує протиправну поведінку працівників ОВС, стимулює їх до виконання, дотримання встановлених загальних і спеціальних норм, протидіє детермінантам розвитку професійної деформації. Функціонування та розвиток цього різновиду соціальної відповідальності базується на основі діалектичної єдності таких компонентів:

- закріпленого в загальних і спеціальних нормах еталона поведінки суб'єктів службово-трудова відносин;
- свободи вибору працівником варіанту поведінки;
- усвідомлення необхідності дотримання і виконання нормативно закріпленої моделі поведінки;
- фактичної поведінки працівників ОВС;
- оцінки цієї поведінки і її соціально значущих наслідків з боку конкретного уповноваженого органу, службово-трудова колективу, громадських організацій, а також самою особистістю відповідно до юридично закріплених критеріїв;
- застосування заохочень за сумлінне виконання службово-трудова обов'язків або заходів впливу за відхилення від еталона поведінки у негативному розумінні змісту слова; тобто завчинення правопорушення.

Юридична відповідальність осіб рядового і начальницького складу – це складне соціально-правове явище, розглядати яке необхідно в двох аспектах – активному (перспективному) і пасивному (ретроспективному). Перший виник у кінці 60-х років минулого століття і характеризується «все більшим розширенням і проникненням елементів морального впливу у сферу юридичної відповідальності» [5, с. 521]. Її змістом є усвідомлювана і прийнятна особою соціальна необхідність ініціативного виконання покладеного на неї обов'язку [6, с. 14]. Посадова особа виступає суб'єктом і позитивної, і ретроспективної відповідальності.

У правовій сфері позитивна відповідальність пов'язана із правою активністю особи у реалізації правових приписів. Для посадових осіб така «активність», як правило, є обов'язком. У протилежному випадку її поведінку може бути визнано як протиправну бездіяльність. Саме через це іноді у науковій літературі використовується поняття активної відповідальності [3, с. 55].

За позитивної відповідальності, як зазначає О.І. Щербак, проходить «особистісна орієнтація поведінки, самопідпорядкування бажань, прагнень, діяльності посадової особи приписам, які адресовані їй правовими нормами» [7, с. 12]. Особливо наголошується на інтелектуально-вольовому (психологічному) моменті [8, с. 54], який визначає ставлення посадової особи до виконуваних службових завдань та функцій.

Значний внесок у дослідженні психологічного аспекту відповідальності посадових осіб зроблено К. Муздибасвим [9, с. 24–30]. Позитивна відповідальність посадової особи виступає як моральний обов'язок посадової особи виконати відповідний правовий припис без застосування до неї санкції. На цій проблемі акцентує А.А. Горницький [10, с. 5–27; 11, с. 110–113].

Позитивна відповідальність працівників органів, служб та підрозділів внутрішніх справ становить органічну єдність її об'єктивної і суб'єктивної сторін, які не можуть функціонувати окремо одна від одної. Об'єктивна сторона позитивної відповідальності охоплює обов'язки, що покладаються на особовий склад загальними і спеціальними правовими приписами, а також їх виконання шляхом правомірної поведінки. Суб'єктивна сторона позитивної відповідальності державних службовців органів системи Міністерства внутрішніх справ охоплює знання працівниками вимог, що ставляться до них нормами загального і спеціального нормативно-правового забезпечення, переконання в необхідності їх високоякісного виконання. Суб'єктивні елементи позитивної відповідальності працівників органів внутрішніх справ України пов'язані з мотивацією позитивних, суспільно важливих і корисних, правомірних вчинків у процесі захисту, охорони й забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин.

Другим видом є ретроспективна (негативна) відповідальність. Вона є наслідком вчинення посадовою особою протиправного діяння. Позитивний і негативний аспекти діалектично взаємопов'язані: що вищий рівень відповідальності в позитивному сенсі, то рідше виникає відповідальність ретроспективна. Ретроспективний аспект юридичної відповідальності настає лише у тому випадку, коли не спрацював механізм позитивного аспекту юридичної відповідальності.

Ретроспективна юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ настає за скоєне правопорушення, під ким слід розуміти суспільно небезпечне, протиправне, карне діяння у сфері службово-трудова правоохоронної діяльності щодо захисту, охорони й забезпечення прав, свобод і законних інтересів суб'єктів правовідносин, що має винний та свідомо-вольовий характер.

Компонентно-структурна конструкція складу правопорушення, що складається з об'єкта і об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони, потребує доповнення ще одним елементом – санкцією за вчинення проступку або злочин, установлених у нормах загального або спеціального законодавства. Цей висновок впливає з принципу права: «де не передбачена санкція, там немає юридичної відповідальності».

Саме санкція, як невід'ємна і необхідна частина складу службово-трудового правопорушення, надає йому особливий якісний стан, що дозволяє конкретному протиправному діянно виступати в ролі підстави службово-трудової юридичної відповідальності працівників ОВС. Чинне загальне і спеціальне законодавство не завжди конкретизує склади засад відповідальності тих чи інших категорій працівників органів і підрозділів внутрішніх справ. По суті, лише кримінальне та адміністративне законодавство містить переліки деяких складів правопорушень. Для досягнення цілей і підвищення ефективності службово-трудової юридичної відповідальності необхідно більш чітко сформулювати склади дисциплінарних, матеріальних та інших видів протиправних діянь.

На суб'єктів управління, найперше – на посадових осіб органів внутрішніх справ, покладено завдання забезпечувати службову дисципліну та правомірну поведінку персоналу органів внутрішніх справ під час і в процесі виконання своїх посадових обов'язків щодо захисту, охорони й забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин. Саме на цьому елементі науковці акцентують значну увагу, досліджуючи питання юридичної відповідальності посадових осіб. Так, професор П. Стайнов визначає її як сукупність вимог щодо виконання службовцями своїх обов'язків, метою яких є досягнення правомірної поведінки і ефективного здійснення завдань та функцій державної служби [12, с. 220].

Оцінюючи значення державної дисципліни, А.А. Горницький слушно наголосив, що вона встановлює певну координацію і субординацію у поведінці людей, зміцнює існуючі суспільні відносини і сприяє їх удосконаленню [11, с. 6]. Основна роль у забезпеченні державної дисципліни відводиться посадовим особам, бо вони володіють владними важелями впливу на інших суб'єктів управлінського процесу.

Посадова особа органів внутрішніх справ несе юридичну відповідальність за дотримання законності і забезпечення дисципліни в процесі виконання службових повноважень. Ця відповідальність має дві сторони: по-перше, відповідальність посадової особи за правопорушення, вчинені нею особисто; по-друге, відповідальність за дії підлеглих по службі осіб. Обидві сторони настільки взаємопов'язані, що вимагають комплексного дослідження.

Наявність владних повноважень й правомочність на вчинення організаційно-розпорядчих функцій зумовлюють специфіку юридичної відповідальності посадової особи ОВС. Посадова особа виконує основну роль у створенні і забезпеченні механізму реалізації прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. З метою по-

передження проявів зловживання наданою їй владою, недопущення фактів корупції та їх усунення законодавцем були закріплені підвищені вимоги до службової поведінки посадових осіб і встановлені підвищені санкції за правопорушення, які пов'язані з виконанням службових завдань.

Характеризуючи особливість юридичної відповідальності посадових осіб, Б.М. Лазарєв зазначав, що вони несуть відповідальність за неналежне виконання свого обов'язку у всіх його аспектах: за повну і ефективну реалізацію наданих повноважень; за загальний стан на відповідній ділянці; за результати роботи; досягнення встановленої мети і використання для цього найбільш раціональних шляхів; за організацію і налагодження роботи підлеглих осіб [13, с. 33]. Зауважимо, що поза службовою діяльністю посадові особи органів внутрішніх справ несуть юридичну відповідальність на загальних підставах з іншими громадянами.

Отож, особливість адміністративно-правового статусу посадової особи одночасно визначає і особливість відповідальності у сфері державно-службових відносин. Юридична відповідальність посадових осіб є наслідком неналежного виконання чи невиконання ними службових обов'язків. Як зазначено у юридичній літературі, вона відображає фактичне співвідношення між обов'язками і правами, які надані посадовій особі у зв'язку з її службовою діяльністю [14, с. 152]. Юридична відповідальність дозволяє виявити стан виконання службових повноважень і встановити відповідність особи займаній посаді.

Щодо характеристики відповідальності як елемента адміністративно-правового статусу посадової особи у правовій науці є різні думки. Вказуючи на зв'язок відповідальності і владних повноважень посадових осіб, деякі науковці визначають юридичну відповідальність як елемент правового статусу посадової особи. До них належать: А.А. Горницький, А.М. Костюков, О.В. Петришин [15, с. 65; 10, с. 5–10; 16, с. 24]. Такий підхід характеризує відповідальність як обов'язковий елемент адміністративно-правового статусу, який виступає одним із способів забезпечення виконання посадовою особою службових повноважень і дотримання службової етики.

З таким твердженням не погоджуються І.С. Самощенко і М.Х. Фарукшин, аргументуючи це тим, що юридична відповідальність виступає самостійною категорією, яка не охоплюється поняттям правового статусу особи [17, с. 47–49]. Проте, учені не зважають на те, що на характер юридичної відповідальності мають безпосередньо впливають вид і ступінь виконання службових обов'язків, які є безпечливо віднесені до елементів адміністративно-правового статусу.

Третю позицію з цього приводу висловив О.І. Щербак. Він наголошує на віднесенні відповідальності до статусу посади і обов'язковому врахуванні цього під час конструювання управлінських структур [18, с. 57] та раціонального розподілу виконавців завдань держави. Проте не можна погодитися, що відповідальність в управлінні виступає лише складовою статусу посади, оскільки при цьому нівелюється психологічне відношення правопорушника, яке відображено у суб'єктивній стороні протиправного діяння.

Адміністративно-правовий статус посадової особи виникає з моменту заміщення посади, яка окреслює коло службових повноважень і вимоги щодо службової поведінки особи. Проте, як не можна ототожнювати статус посади із правовим статусом посадової особи, так само не можна ототожнювати відповідальність, яка визначена посадою, із фактичною відповідальністю посадової особи.

В адміністративно-правовій науці виробилась і четверта позиція. Її прихильники розглядають відповідальність одночасно як елемент статусу посади і статусу посадової особи, яка виконує визначені посадою службові повноваження [14, с. 148]. На наш погляд, саме ця позиція дає можливість визначити зміст та особливості відповідальності посадових осіб у сфері державно-службових відносин.

Залежно від ступеня шкідливості чи суспільної небезпеки, які настають у сфері управлінських відносин, розрізняють адміністративну, дисциплінарну, матеріальну, кримінальну відповідальність, суб'єктами яких є посадові особи. Крім цього, державні політичні діячі несуть конституційну відповідальність на підставі Конституції і законів України. Посадова особа виступає спеціальним суб'єктом усіх видів юридичної відповідальності.

У юридичній літературі виділяють ознаки, які характерні для посадової особи як спеціального суб'єкта юридичної відповідальності:

1) правові норми про відповідальність посадових осіб за порушення по службі враховують особливості служби як виду трудової діяльності;

2) для них устанавлюється підвищена відповідальність, оскільки наслідки посадових правопорушень негативно виявляються за межами посади;

3) є спеціальні заходи відповідальності за службові правопорушення (пониження в посаді, пониження в спеціальному званні, позбавлення рангу державного службовця);

4) притягнення службовця до відповідальності за правопорушення не виключає того, що ці ж його дії можуть бути кваліфіковані і як інший вид правопорушення (наприклад, адміністративна відповіда-

льність посадових осіб за порушення правил техніки безпеки може настати після застосування заходів дисциплінарної відповідальності за це правопорушення) [19, с. 128; 15, с. 73; 13, с. 34–36].

Висновки. Юридична відповідальність є частиною правового статусу посадової особи ОВС. Високий рівень відповідальності посадових осіб забезпечує підвищення особистого ставлення до здійснюваних посадових обов'язків. Проведення адміністративної реформи вимагає нормативного врегулювання юрисдикційних відносин і прийняття нових законодавчих актів про адміністративну і дисциплінарну відповідальність державних службовців.

У Кодексі про адміністративні проступки слід визначити критерії розмежування відповідальності посадових осіб і юридичних осіб за порушення адміністративного законодавства, що усуне випадки підміни суб'єкта відповідальності і запобігатиме випадкам безвідповідальності відповідних осіб. Вимагає удосконалення система заходів дисциплінарної відповідальності посадових осіб ОВС. Урегулювання цих питань сприятиме виконанню службових обов'язків і здійсненню необхідних заходів щодо забезпечення управління відповідним державним органом, установою чи підприємством.

1. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.

2. Чмутов В.Г. Административная ответственность служащих / В.Г. Чмутов // Служба в государственных и общественных организациях: межвуз. сб. научн. труд. – Свердловск, 1988.

3. Кисіль Л.Є. «Під'юрисдикційні» обов'язки в правовому статусі посадових осіб / Л.Є. Кисіль // Відповідальність у державному управлінні та адміністративне право: зб. наук. допов. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К., 2001. – С. 54–56.

4. Сборник научных трудов / Додин, Евгений Васильевич. – Одесса: Полиграф, 2007. – Т. II. – 408 с.

5. Теория государства и права: учебник / А.И. Королев, А.С. Явич. – Издание 2-е, перераб. и доп. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 551 с.

6. Агеева А.Е. Юридическая ответственность в государственном управлении (социально-правовой аспект) / А.Е. Агеева. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 144 с.

7. Щербак А.И. Механизм юридической ответственности должностных лиц / А.И. Щербак. – К.: Наукова думка, 1986. – 64 с.

8. Вендров Е.Е. Психологические проблемы управления / Е.Е. Вендров. – М.: Экономика, 1969. – 160 с.

9. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л.: Наука, 1983. – 240 с.

10. Горницький А.А. Проблемы юридической ответственности должностных лиц в государственном управлении: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.02 / А.А. Горницький. – К., 1992. – 33 с.

11. Горницький А.А. Государственная дисциплина / А.А. Горницький. – К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1989. – 191 с.

12. Стайнов П. Дисциплина и ответственность служащих аппарата государственного управления. Этика государственной службы / П. Стайнов, К. Лазаров // Апарат социалистического управления: сборник. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 217–238.

13. Лазарев Б.М. Специфик ответственности должностных лиц / Б.М. Лазарев // СССР-ГДР: Государственная служба: сб. научн. труд. – М., 1986. – С. 32–38.

14. Ответственность в управлении / отв. ред. А.Е. Лунев, Б.М. Лазарев. – М.: Наука, 1985. – 304 с.

15. Петришин А.В. Статус должностного лица: природа, структура, специализация / А.В. Петришин. – К.: УМК ВО, 1990. – 74 с.

16. Костюков А.Н. Должностное лицо: административно-правовой статус / А.Н. Костюков // Правоведение. – 1987. – № 2. – С. 20–24.

17. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И.С. Самощенко, М.Х. Фарушкин. – М.: Юрид. лит., 1971. – 240 с.

18. Щербак А.И. Социальный механизм юридической ответственности должностных лиц / А.И. Щербак. – К.: Наукова думка, 1986. – 152 с.

19. Манохин В.М. Российское административное право: учебник / В.М. Манохин, Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев. – М.: Юристь, 1996. – 472 с.

Гурковский М.П. Юридическое содержание служебной деликтоспособности должностным лицом органов внутренних дел Украины как фактор противодействию коррупционным правонарушениям

Рассматривается юридическое содержание деликтоспособности должностного лица органов внутренних дел, юридической ответственности сотрудников ОВД Украины, ее положительных и отрицательных аспектов, форм реализации в плоскости практической деятельности.

Ключевые слова: *деликт, деликтоспособность, правоохранительная деятельность, профессионализм, коррупционные правонарушения.*

Hurkovskyy M.P. Legal content of the offence responsibility of a law enforcement worker of Ukraine as a factor of combating corruption offence.

The article considers a legal content of the offence responsibility of a law enforcement worker, theoretical determination of the essence of legal responsibility of law enforcement workers, its positive and negative aspects, forms of realization in their practical activity.

Key words: *legal offence, offence responsibility, law enforcement activity, professionalism, corruption offence.*